

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۳	کلیات
۳	مفهوم جنایت
۴	رابطه جنایت و جرم
۷	فصل اول: جنایات عمدی
	مبحث اول: عنصر مادی
۷	گفتار اول: رفتار مرتکب
۸	الف) شکل ارتکاب رفتار (فعل و ترک فعل)
۱۶	ب) روش ارتکاب رفتار (مباشرت و تسبیب)
۲۳	ج) نوع رفتار ارتكابی (مادی و غیر مادی)
۲۹	د) شدت رفتار ارتكابی (نوعاً کشنده و به ندرت کشنده)
۳۰	گفتار دوم: موضوع جرم
۳۰	الف) آغاز حیات
۳۱	ب) پایان حیات
۳۴	ج) انسان مهدورالدم
۳۷	گفتار سوم: نتیجه
۳۸	الف) مرگ
۳۸	ب) صدمه بر عضو
۳۸	ج) صدمه بر منافع
۳۹	گفتار چهارم: رابطه علیت
۳۹	الف) ماهیت تعدد عوامل
۴۰	ب) دیدگاه قانون مجازات اسلامی
۴۴	ج) عوامل زمینه ساز و عوامل اصلی
۵۰	د) طراحی یک مدل

صفحه	عنوان
۵۴	هـ) رابطه علیتِ مادی و حقوقی
۶۲	و) اثبات رابطه علیت
	مبحث دوم: عنصر روانی جنایات عمدی
۶۳	گفتار اول: کلیات
۶۴	الف) جایگزینی علم و قصد
۶۵	ب) دایره ذهنی مرتکب
۶۶	گفتار دوم: تحقق جنایات عمدی با قصد (سوء نیت مستقیم)
۶۶	الف) معنای قصد
۶۶	ب) قصد فرد یا افراد معین و افراد نامعین از یک جمع
۶۸	ج) قصد افراد نامعین
۶۸	د) قصد نتایج دور از ذهن
۷۰	هـ) قصد نتیجه با یک روش مشخص
۷۲	گفتار سوم: تحقق جنایات عمدی با علم (سوء نیت غیر مستقیم)
۷۲	الف) معنای علم
۷۳	ب) بندهای ب و پ ماده ۲۹۰
۷۸	ج) علم به اشخاص معین و نامعین
۷۹	د) علم به نتیجه با یک روش مشخص
۷۹	گفتار چهارم: عنصر روانی نسبت به نظیر جنایت
۸۱	گفتار پنجم: انصراف از سوء نیت
۸۲	گفتار ششم: اصل تطابق عنصر مادی و روانی
۸۳	گفتار هفتم: اصل هم‌زمانی عنصر مادی و روانی
۸۶	گفتار هشتم: تأثیر اشتباه در عنصر روانی
۸۶	الف) اشتباه حکمی
۸۶	ب) اشتباه موضوعی
۹۴	گفتار نهم: اثبات عنصر روانی
۹۵	الف) فرض قضایی عنصر روانی
۹۶	ب) فرض قانونی عنصر روانی
	مبحث سوم: شروع به جنایت عمدی
۹۸	گفتار اول: عنصر مادی شروع به جرم
۱۰۰	گفتار دوم: عنصر روانی شروع به جرم
۱۰۲	فصل دوم: جنایات غیر عمدی
	مبحث اول: جنایت شبه عمدی
۱۰۴	گفتار اول: جنایت شبه عمدی اصلی

صفحه	عنوان
۱۰۴	الف) قصد ارتکاب رفتار علیه قربانی
۱۰۵	ب) عدم قصد نتیجه واقع شده
۱۰۷	ج) عدم قصد نظیر نتیجه
۱۰۷	د) خارج بودن از تعریف جنایات عمدی
۱۰۸	گفتار دوم: جنایات در حکم شبه عمدی
۱۰۹	الف) جنایت ناشی از اشتباه در موضوع
۱۱۴	ب) جنایت ناشی از تقصیر مرتکب
	مبحث سوم: جنایت خطای محض
۱۱۵	گفتار اول: جنایت خطای محض اصلی
۱۱۶	الف) قصد ارتکاب رفتار ابتدایی
۱۱۶	ب) عدم قصد ارتکاب رفتار علیه قربانی
۱۱۷	ج) عدم قصد نتیجه واقع شده
۱۱۸	گفتار دوم: جنایات در حکم خطای محض
۱۱۸	الف) جنایات در حال فقدان اراده
۱۲۱	ب) جنایات ارتكابی صغیر و مجنون
۱۲۶	گفتار سوم: تبصره ماده ۲۹۲
۱۲۹	فصل سوم: شرکت و معاونت در جنایات
	مبحث اول: شرکت در جنایات
۱۳۰	گفتار اول: شرکای جنایت
۱۳۰	گفتار دوم: عنصر مادی شرکت
۱۳۰	الف) رفتار
۱۳۱	ب) رابطه علیت
۱۳۳	گفتار سوم: عنصر روانی شرکت
۱۳۳	الف) شرکت در جنایت عمدی
۱۳۴	ب) شرکت در جنایت غیر عمدی
۱۳۴	ج) شرکت مختلط عمدی و غیر عمدی
۱۳۴	گفتار چهارم: ضمانت اجرای شرکت در جنایت
۱۳۵	الف) قصاص
۱۳۹	ب) دیه
۱۴۲	ج) تعزیر
	مبحث دوم: معاونت در جنایات
۱۴۳	گفتار اول: عنصر مادی معاونت
۱۴۳	الف) رفتارهای منجر به معاونت

صفحه	عنوان
۱۴۴	ب) تأثیر رفتار معاون در جرم
۱۴۵	ج) ارتباط بین معاون و مباشر
۱۴۶	گفتار دوم: عنصر روانی معاونت
۱۴۷	الف) معاونت در جنایات غیر عمدی
۱۴۸	ب) تفاوت قصد معاون و مباشر
۱۵۱	گفتار سوم: مجازات معاونت
۱۵۲	گفتار چهارم: اکراه در جنایات
۱۵۲	الف) اکراه در جنایات کمتر از قتل
۱۵۳	ب) اکراه در قتل
۱۵۶	ج) اکراه در رفتار منجر به جنایت
۱۵۷	د) اکراه در جنایات غیر عمدی
۱۵۸	فصل چهارم: ضمانت اجرای ارتکاب جنایات
	مبحث اول: قصاص
۱۵۸	گفتار اول: ماهیت و جایگاه قصاص
۱۵۸	الف) ماهیت قصاص
۱۶۰	ب) جایگاه قصاص
۱۶۲	گفتار دوم: موانع ثبوت قصاص
۱۶۳	الف) رابطه پدری و فرزندی
۱۶۴	ب) تفاوت دین جانی و مجنی علیه
۱۶۷	ج) جنون قربانی
۱۶۸	د) مستی
۱۷۰	ه) جنایت بر جنین
۱۷۳	و) نقص در ادراک مرتکب یا عدم کمال عقل او
۱۷۵	گفتار سوم: سقوط قصاص
۱۷۵	الف) تفکیک موجبات سقوط قصاص از موانع اجرای آن
۱۷۷	ب) موارد سقوط قصاص
۱۸۲	گفتار چهارم: شرایط اجرای قصاص
۱۸۲	الف) درخواست صاحب حق یا ولی او
۱۹۶	ب) اذن رهبری
۱۹۷	ج) اجرای قصاص توسط صاحب حق
۱۹۹	د) شرایط خاص اجرای قصاص عضو
۲۰۴	گفتار پنجم: موانع اجرای قصاص
۲۰۴	الف) موانع منجر به پرداخت دیه

صفحه	عنوان
۲۰۶	ب) موانع منجر به تأخیر قصاص
۲۰۹	گفتار ششم: شیوه اجرای قصاص
۲۱۱	الف) پیوند عضو قطع شده
۲۱۲	ب) اجرای ناموفق قصاص
۲۱۲	گفتار هفتم: تداخل قصاص
۲۱۳	الف) ضربه واحد
۲۱۴	ب) ضربات متعدد
۲۱۵	ج) استثنای بر تداخل قصاص
	مبحث دوم: دیه
۲۱۶	گفتار اول: ماهیت دیه و انواع آن
۲۱۶	الف) ماهیت دیه
۲۱۹	ب) انواع دیه
۲۱۹	گفتار دوم: موارد پرداخت دیه
۲۱۹	الف) در جنایات غیر عمدی
۲۲۰	ب) در جنایت عمدی
۲۲۰	گفتار سوم: مسئول پرداخت دیه
۲۲۱	الف) مرتکب
۲۲۱	ب) عاقله
۲۳۰	ج) فراری دهنده جانی
۲۳۱	د) دعوت کننده و رباینده
۲۳۲	ه) بیت المال
۲۳۵	و) صندوق تأمین خسارت‌های بدنی
۲۳۵	گفتار چهارم: مهلت پرداخت دیه
۲۳۷	گفتار پنجم: میزان دیه
۲۳۷	الف) بر اساس دین
۲۴۰	ب) بر اساس جنسیت
۲۴۲	ج) دیه جنین
۲۴۳	د) دیه جنایت بر میت
۲۴۳	ه) تغلیظ دیه
۲۴۵	گفتار ششم: سقوط دیه
۲۴۶	گفتار هفتم: تداخل دیات
۲۴۶	الف) صدمات متعدد در عرض هم
۲۴۷	ب) صدمات متعدد در طول هم
۲۴۹	ج) تداخل دیه منافع در دیه نفس یا عضو

صفحه	عنوان
	مبحث سوم: تعزیر
۲۵۰	گفتار اول: جنایات عمدی
۲۵۰	الف) قتل عمدی
۲۵۱	ب) جنایات کمتر از قتل
۲۵۴	گفتار دوم: جنایات غیر عمدی
۲۵۵	الف) عنصر مادی
۲۵۷	ب) عنصر روانی
	مبحث چهارم: ضمانت اجراهای دیگر
۲۶۱	گفتار اول: محرومیت از ارث
۲۶۳	گفتار دوم: هزینه‌های درمان و خسارت معنوی
۲۶۳	الف) هزینه‌های درمان
۲۶۵	ب) خسارت معنوی
۲۶۶	فصل پنجم: جرایم تعزیری علیه تمامیت جسمانی
	مبحث اول: اسیدپاشی
۲۶۶	گفتار اول: عنصر مادی
۲۶۷	گفتار دوم: عنصر روانی
۲۶۸	گفتار سوم: مجازات
	مبحث دوم: منازعه
۲۶۹	گفتار اول: عنصر مادی
۲۶۹	الف) شرط تحقق جرم
۲۶۹	ب) رفتار مرتکب
۲۷۰	ج) نتیجه جرم
۲۷۱	د) رابطه علیت
۲۷۲	گفتار دوم: عنصر روانی
۲۷۲	گفتار سوم: مجازات
۲۷۳	الف) معلوم بودن مرتکب
۲۷۳	ب) معلوم نبودن مرتکب
	مبحث سوم: سقط جنین
۲۷۴	گفتار اول: مباشرت در سقط جنین
۲۷۵	گفتار دوم: معاونت در سقط جنین
۲۷۷	فهرست منابع
۲۸۳	نمایه موضوعی

پیشگفتار

نوشتن کتاب در مورد جرایم علیه تمامیت جسمانی آسان نیست، زیرا علاوه بر پیچیدگی خاص جرایمی مانند قتل، حجم مطالب جرایم فوق نیز بسیار زیاد است؛ امری که با رجوع به قانون مجازات اسلامی که بیشتر مواد آن به این مبحث اختصاص یافته است، به روشنی قابل مشاهده است. از طرف دیگر، تنوع مطالب مرتبط با جنایات نیز در هیچ‌یک از حوزه‌های حقوق کیفری اختصاصی مشاهده نمی‌شود؛ مباحثی مانند شرایط اجرای قصاص، تعیین اولیای دم و رابطه بین آن‌ها و نیز مسئولان پرداخت دیه که باید در آیین دادرسی کیفری مطالعه شوند، به دلیل سرشت خاص جنایات در حقوق ایران که برگرفته از فقه اسلامی است، به‌ناچار در این حوزه مطالعه می‌شوند. همچنین، به دلیل وجود حکم خاص جنایات در غالب مباحث حقوق کیفری عمومی، موضوعات بسیاری نظیر ماهیت رفتار، رابطه علیت، علل موجهه جرم و علل رافع مسئولیت کیفری و شرکت در جرم و معاونت در آن نیز در این حوزه بررسی می‌شود. چنین مواردی موجب افزایش حجم کتاب‌های مربوط به جرایم علیه تمامیت جسمانی می‌شود و به همین دلیل، بسیاری از مباحث مربوط به علل موجه و علل رافع مسئولیت کیفری و نیز قسمتی از مطالب مرتبط با حقوق کشورهای دیگر که در نسخه اولیه کتاب حاضر وجود داشت، به دلیل اجتناب از حجیم شدن کتاب حذف شد.

باری، نگارنده با آگاهی از مشکلات فوق، اقدام به نوشتن کتاب حاضر نمود، شاید بتواند قدمی ناچیز در پیشرفت حقوق کیفری و ایجاد عدالت در جامعه بردارد. در سراسر کتاب سعی بر آن شده است که هیچ مطلبی بدون استدلال بیان نشود و صرف شهرت یک دیدگاه، مانع نقد و کنار گذاشتن آن نگردد. همچنین هرچند به دلیل اینکه منبع اصلی قانون‌گذار در وضع قوانین مربوط به جرایم علیه تمامیت جسمانی، فقه اسلامی است، نویسنده نیز به صورت گسترده منابع فقهی مربوط به جنایات را بررسی کرده است، اما موضوعات مزبور در چهارچوب نظام حقوقی بیان شده و تفکیک بین نظام فقهی و حقوقی رعایت گردیده است. در پایان خداوند متعال را شاکرم که فرصت تکمیل کتاب حاضر را به بنده حقیر خود

ارزانی نمود و از خوانندگان محترم و فرهیخته تقاضا دارم که ایرادات آن را به آدرس الکترونیکی نویسنده (Abm.khani@gmail.com) ارسال فرمایند. همچنین، ضمن تشکر از کارکنان و اعضای محترم گروه حقوق سازمان «سمت» و نیز ویراستار محترم کتاب، از «همسرم» به دلیل همراهی‌های همیشگی او کمال تشکر را دارم.

ما همه شیران ولی شیر علم حمله‌مان از باد باشد دم به دم
حمله‌مان از باد و ناپیداست باد جان فدای آن که ناپیداست باد
(مولوی)

کلیات

مطابق تقسیم‌بندی پذیرفته شده در حقوق ایران، جرایم علیه اشخاص^۱ به جرایم علیه تمامیت جسمانی و شخصیت معنوی تقسیم می‌شود که قتل و صدمات وارد شده به انسان، ذیل جرایم علیه تمامیت جسمانی و جرایم علیه شأن و کرامت انسان و آزادی رفت و آمد او، ذیل جرایم علیه شخصیت معنوی قرار می‌گیرد. با وجود این، عبارت جرایم علیه تمامیت جسمانی اشخاص عنوان دقیقی نیست،^۲ زیرا عبارت مزبور تنها صدمات وارده به جسم انسان را به ذهن متبادر می‌کند، حال آنکه قتل به عنوان مهم‌ترین جرم علیه اشخاص نیز ذیل همین دسته است. از طرف دیگر، عنوان فوق حتی نسبت به صدمات وارده بر انسان نیز جامع نیست، زیرا هرچند غالب صدمات وارده بر انسان، بر جسم او وارد می‌شود، اما صدماتی نیز بدون آسیب بر جسم انسان، روان و سیستم عصبی او را مورد صدمه قرار می‌دهد (مانند صدمات منجر به از بین رفتن عقل). در هر حال، صرف نظر از ایرادات مزبور، جرایم علیه تمامیت جسمانی اشخاص، هم قتل و هم صدمات کمتر از قتل را (اعم از آنکه به جسم یا روان انسان وارد شود) دربر می‌گیرد؛ اما با توجه به اینکه قانون‌گذار با تبعیت از منابع فقهی، صدمات وارده بر انسان را جنایت نامیده است، در ادامه ابتدا مفهوم جنایت و سپس رابطه عنوان مزبور با جرم را بررسی خواهیم کرد.

مفهوم جنایت

فقیهان شیعه قتل و صدمات کمتر از آن را جنایت نامیده‌اند^۳ که نباید آن را با مفهوم جنایت^۴ در حقوق موضوعه یکسان دانست، زیرا جنایت در مفهوم اخیر به جرایم سنگین اطلاق می‌شود و بر همین مبنا، مطابق تقسیم‌بندی معروفی که در حقوق ایران نیز سابقه دارد، جرایم به سه

1. offences against the person

۲. عبارت «جنایت علیه تمامیت جسمانی»، در برخی از مواد قانونی استفاده شده است (نک. ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی).

۳. ر.ک.: شیخ طوسی، المبسوط، ج ۷، ص ۱۱۵؛ محقق حلی، شرایع الاسلام، ج ۴، ص ۱۰۱۶.

4. felony

دسته جنایت، جنبه و خلاف تقسیم می‌گردند؛^۱ حال آنکه جنایت در معنای فقهی، بر مبنای فوق استوار نیست و بدون توجه به شدت رفتار و تنها به دلیل نوع صدمه وارده بر انسان (اعم از زنده یا فوت شده) و صرف نظر از مرتکب آن (اعم از صدمه انسان بر خود، صدمه ناشی از رفتار حیوان و نیز صدمات ناشی از قوای قهری) اطلاق می‌شود.^۲

رابطه جنایت و جرم

صرف نظر از اینکه قانون‌گذار صدمات ناشی از خودکشی و خودزنی (که اصولاً جرم نیستند) و نیز صدمات ناشی از علل قهری را (که تردیدی در جرم نبودن آنها نیست)، جنایت نامیده و همین امر به معنای تفاوت بین جرم و جنایت است، حتی جنایات مذکور در ماده ۲۸۹ قانون مجازات اسلامی^۳ نیز همگی جرم نیستند. از نظر فقیهان، جنایت عمدی با قصد فعل و نتیجه، جنایت شبه‌عمدی با قصد فعل و بدون قصد نتیجه و جنایت خطای محض، بدون قصد فعل و نتیجه محقق می‌شود.^۴ تردیدی نیست که جنایت عمدی، جرم نیز محسوب می‌گردد، زیرا وجود قصد فعل و نتیجه در جنایت عمدی، به معنای جرم بودن آن است، مانند قتل عمدی یا قطع عامدانه اعضای مجنی‌علیه که هم از نظر فقهی جنایت محسوب می‌شود و هم از مهم‌ترین جرایم علیه اشخاص است، اما آیا در جنایات غیرعمدی، اعم از شبه‌عمدی و خطای محض نیز همین امر صادق است؟

حقیقت آن است که صرف تحقق «جنایت خطای محض» به معنای وجود یک جرم نیست، زیرا مطابق ماده ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی جرایم غیرعمدی نیازمند «تقصیر» هستند، حال آنکه تحقق جنایت خطای محض، منوط به عدم قصد فعل و نتیجه است و با دو شرط سلبی مزبور هیچ جرمی محقق نخواهد شد؛ به بیان دیگر، تقصیر به عنوان عنصر روانی جرایم غیرعمدی، جایگاهی در جنایت خطای محض ندارد و لذا جنایت مزبور، نه جرم در معنای حقوقی و بلکه تأسیسی فقهی است که وارد قانون شده است.^۵

۱. نک: ماده ۷ قانون مجازات عمومی (اصلاحی ۱۳۵۲).

۲. نک: مواد ۴۶۵، ۵۰۰، ۵۲۵ و ۷۲۲ قانون مجازات اسلامی. فقیهان شیعه کشتن و صدمات وارد شده بر حیوانات را نیز جنایت نامیده‌اند (شیخ طوسی، *النهایه*، ص ۷۸۰؛ علامه حلی، *قواعد الاحکام*، ج ۳، ص ۷۰۱). حتی برخی از فقیهان، جنایت را بر سرقت، قذف، زنا، لواط و شرب خمر نیز اطلاق کرده‌اند (ابن حمزه، *الوسیله*، ص ۴۰۸).

۳. مطابق ماده فوق: «جنایت بر نفس، عضو و منفعت بر سه قسم عمدی، شبه‌عمدی و خطای محض است».

۴. ر.ک: محقق حلی، *شرایع الاسلام*، ج ۴، ص ۱۰۱۶؛ نجفی، *جواهر الکلام*، ج ۴۳، ص ۴۰۳.

۵. محمدخانی، *عنصر روانی جرم*، ج ۱، ص ۸۴.

همین امر در «جنایات شبه عمدی» نیز صادق است، زیرا هر چند در جنایت مزبور قصد ارتکاب رفتار بر قربانی وجود دارد، اما بین «قصد فعل» روی قربانی و «تقصیر» رابطه الزام آوری نیست که تحقق مورد اول، به معنای وجود مورد دوم باشد؛ برای نمونه به مثال زیر دقت کنید: الف به صورت کاملاً آهسته ب را هل می دهد و او به صورت اتفاقی لیز می خورد و پس از اصابت به زمین می میرد. جنایت واقع شده در این مثال، به دلیل قصد فعل و عدم قصد نتیجه، شبه عمدی است؛ اما برای اینکه یک جرم از نظر حقوقی نیز شکل گیرد، مرتکب باید عنصر روانی لازم برای جرایم غیر عمدی را داشته باشد؛ به این معنا که از نظر ذهنی نسبت به مرگ مجنی علیه بی احتیاط باشد، اما اگر امر مزبور ثابت نشود و نوع هل دادن، وضعیت قربانی و محل ارتکاب جنایت، نشان دهنده یک حادثه کاملاً اتفاقی باشد، نمی توان مرتکب را مجرم دانست، هر چند جنایت شبه عمدی واقع شده است.

بنابراین، جنایات شبه عمدی و خطای محض جرم نیستند و تنها در صورت همراهی با تقصیر کیفری، می توانند یک جرم را رقم زنند. قانون گذار نیز در ماده ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی بین جرم و جنایت تفکیک کرده و وجود تقصیر را تنها در جرایم غیر عمدی لازم دانسته است. مطابق این ماده: تحقق جرایم غیر عمدی، منوط به احراز تقصیر مرتکب است. در جنایات غیر عمدی اعم از شبه عمدی و خطای محض مقرررات کتاب قصاص و دیات اعمال می شود.

با توجه به آنچه گفته شد، نمی توان این نظر را پذیرفت که رابطه بین جرم و جنایت، عموم و خصوص مطلق است، به این معنا که هر جنایتی، جرم محسوب می شود، ولی هر جرمی، جنایت نیست؛^۱ بلکه رابطه بین جرم و جنایت عموم و خصوص من وجه است، زیرا هر جنایتی، جرم نیست و هر جرمی نیز جنایت نیست و لذا برخی از جنایات ها، جرم و برخی از جرم ها، جنایت هستند.

در ادامه ابتدا جنایات عمدی و غیر عمدی بررسی خواهد شد (فصل اول و دوم) و سپس به شرکت در جنایت و معاونت در آن (فصل سوم)، ضمانت اجرای ارتکاب جنایات (فصل چهارم) و نیز به جرایم تعزیری علیه تمامیت جسمانی (فصل پنجم) خواهیم پرداخت.